

támadás után nem küldtek segédcsoportokat Dzsingisz közép-ázsiai hadjárataihoz, így nem kerülhették el az 1226–1227-es második támadást, ahogy Jin császár sem, aki a mongolokkal 1214-ben megkötött szerződését megszegve két évtizedes háborúba kényszerült, amely 1234-ben végül a dinasztia bukásához és az észak-kínai területek bekebelezéséhez vezetett.

Ugyanakkor e hódítások során létrejött az akkori Belső-Ázsia legharcdeztettebb, legtapasztaltabb serege, mely immár az erődített városok elleni hadjáratok minden tapasztalatával rendelkezett. 1218-ban a mongolok uralta területekről induló karaván Otrar városában történt lemészárlása jó okot adott arra, hogy Dzsingisz seregeivel a Közép-Ázsia jelentős részét uraló Hvárezmi Birodalom ellen forduljon. A mongolok 1219-ben könnyedén foglalták el a jelentős kereskedővárosokat, Buharát, Szamarkandot, Urgencset, és alig két év alatt az egész birodalmat meghódították.

Dzsebe és Szübötej vezetésével egy jelentősebb mongol kontingens tovább tört előre nyugat felé, és egészen a Kaszpi-tengerig üldözte Alá ad-Dín Mohamed hvárezmi sáhot. A sah halála után sem fordultak vissza, hanem a mai Azerbajdzsán és Grúzia területén áthaladva a kipcak pusztára értek. Itt került sor az első összecsapásokra a kipcak nomád seregekkel. Miután azok szövetkeztek az orosz fejedelemségekkel, 1223 májusában a mongolok már a szláv-kipcak szövetséges csapatokkal találták szemben magukat a Kalka folyó mellett. A csata a mongolok fényes győzelmével végződött, ennek ellenére a nyugati előrenyomulás végét jelentette, mert a mongolok nagykánjuk parancsát követve visszafordultak a központi szállásterület felé.

A mai mongol történetírás ezt az epizódot tekinti a későbbi nagy nyugati hadjárat főpróbájának. E szemlélet szerint a nyugati irányú mongol előretörés során hasonló dolog történt, mint az Észak-Kínában uralkodó Xixia állam és a Jin-dinasztia tekintetében. A mongolok egy korábbi, felderítő jellegű

hadjárat sikere után indultak meghódítani a nyugati területeket, egyben konszolidálni a mongol fennhatóságot. Ugyanakkor a nyugati hadjárat megindításában nem kis szerepet játszott Dzsingisz fiaira örökül hagyott útmutatása, a birodalom nagykán általi felosztása és a dzsingiszida hercegek között kialakuló feszültségek is.

A NAGY NYUGATI HADJÁRAT
Dzsingisz még életében felosztotta meghódított területeit négy fia között.

GÖDÖLLE MÁTYÁS • A tatárjárás képi emlékezete

A magyarságot érintő meghatározó események sorában a tatárjárás jelentős helyet foglal el, képi megjelenítéseinek száma mégsem mérhető a neves személyekhez, különösen az Árpád-ház szent királyaihoz köthető eseményekéhez. Ennek egyik oka az lehet, hogy a reprezentációs célú, portrészerű imago képtípus általában gyakoribb volt, mint a narratív jeleneteket bemutató historia.

A *Képes krónika* 63r oldalán egyszerű, négyszögletes keretben látható a tatárok első bejövetele (balra). A képen a Sajó menti csata után lovon menekülő királyt látjuk egy katonájával, amint hat lovas tatár üldözi. A sziklás tájban a háttérben egy vár sematikus képe látszik. A király öltözéke nyugatias páncélruha, fején korona van, kezében egyenes, hosszú kardot tart. A tatárok jellegzetes keleties viseletet hordanak: kaftánszerű hosszú köntöst, hegyes süveget és görbe szablyát.

Ugyanez a markáns megkülönböztetés látszik a 64v oldal alján lévő képen, mely a tatárok második, 1285-ös betörését ábrázolja (fent). Itt a nyugatias, pajzsos magyarok gyalogosan állnak szemben a keleties viseletű, nyilazó tatárokkal. Ez a keleties viselet és fegy-

verzet a *Képes krónikában* több helyen is szerepel különböző népek jelöléseként: ilyet hordanak a honfoglaló magyarok, a Szent István által levert pogányok, a kunok és a besenyők is. A *Képes krónika* címlapdíszében pedig a trónoló Nagy Lajos egyik oldalán a másik oldal nyugatias csoportjával egyenrangúként jellemzett alakokként jelennek meg, akik a nyugati modernség mellett a „nemzeti” hagyományt képviselik. Marosi Ernő mutatott rá, hogy ebben az orientalizáló ikonográfiában nemcsak a keleti népek általános megkülönböztetése volt jelen, hanem egy Európa-szerte előforduló historizáló stílus elem is, mely az uralkodóház előkelő keleti eredetét hangsúlyozta a frankok Trója-mondájának mintájára.

A későbbiekben több példát találunk arra, hogy magában a történeti emlékezetben is felcserélődnek az egyes eseményekben részt vevő etnikumok. A Szent László-legendában a 14. századtól több helyen a királlyal küzdő kunokat tatárokkal helyettesítették, majd a 15. század végétől az egyre szaporodó betörések hatására a törökök is feltűnnek a hagyományban.

Az 1488-ban előbb Brűnbnben, majd Augsburgban megjelent *Chronica Hungarorum* szerzűje, Thurűcűy János – Mátűs király kisebb kanceláriájának protonotariususa – a kezdetektűl 1487. augusztus 17-ig, Bűcsűjhely elfoglalásáig írta meg a magyarok tűrtűnetűt. A tatárjárs fennmaradt forrásait tekintve kiemelkedűen fontos, hogy Rogerius *Siralmas ẻnekűnek* kűzírata ebben a kiadványban ۆrűzűdűtt meg. A brűnni kiadásban az Attilátűl Mátűsáig terjedű, kissű sematikus királykűpeken kűvűl csak egy historia kűp szerepel, a kűtet elejűn: *A magyarok bejűvezetele*.

Az elsűszűlűtt Dzsocsi (1182–1227) kapta – mivel nem volt a nagykán ẻdesgyermekűe – a kűzponttűl legtávobb ẻsű nyugati terűleteket. Dzsocsi (a „vendűg”) hiába volt a nagykán hű tارسa a hűdítások során, ẻs fia, Batu hiába volt a jelentűs hadjáratok fontos résztvevűje, kapcsolatuk nem lehetett felhűtűlen a dzsingiszida hercegekkel. Batu (1207–1255) kűlűnűsen a kijelűlt ۆrűkűs, ۆgűdej kán (1229–1241) fiával, Gűjűkkel ẻs Csagataj fiával, Bűrivel kerűlt ۆsszetűzűsbe, ahogy errűl a 13. szűzad kűzepűn keletkezett forrás, *A mongolok titkos tűrtűnete* is megemlűezik. A bűkűtlenkedűs alapjaiban meghatározta a kűt mongol herceg kűsűbbi viszonyát ẻs kűzvetve a nagykáni pozicűi ۆtűdlási kűrdűseit is.

Bár *A mongolok titkos tűrtűnete* nem feltűtűlenül meleg szűvvel emlűezik meg ۆgűdej nagykánrűl, kűtsűgtűlen, hogy a Mongol Birodalom kialakulásáig vezetű hűdítások kűzűl jelentűsek kapcsolűdnak a nevűhez. Az ۆ idejűben, 1231-ben foglalták el Koreát, 1234-ben ۆ zárta le a jin ellen folyű kűt ẻvtizedes hűborűt, ẻs 1235-ben az ۆ irányításával határozta el a birodalmi kurultáj a nagy nyugati hadjárat megindítását.

A mongol haderű 1236-ban indult el nyugat felű, s a Batu vezetűe sereg műg abban az ẻvben leigázta a volgai bolgár terűleteket. 1237 telűn ẻtkeltek a Volgán, ẻs megkezdűdűtt az orosz fejedelemsűgek elleni hadjárat. A kipscak terűletek meghűdítésa során a nomád szokásoknak megfelelűen a seregbe olvasztották a leigázott kipscak kánásűk hadra foghatű népessűgűt, így egy jelentűsen megerűsűdűtt mongol sereg ẻrkezett az orosz határterűletre.

Az egymással is versengű orosz fejedelemsűgek kűptűlenek voltak ellenállni a hatalmas, jűl szervezett ẻs harcedzett mongol seregnek, így egymás után esett el Rjazany, Szuzdal, Vlagyimir. Kijev városa 1240 decemberűben kűvetkezett, így a mongolok szinte megtorpanás nűlkűl jutottak el a lengyel ẻs a magyar határhoz. Az elsű felderítű seregűk 1241 elejűn jelentek meg Kelet-Lengyelországbn, majd a fű ۆsszecsapás, a legnicai csata 1241. ẻprilis 9-én a lengyel sereg veresűgűvel ẻs II. Henrik fejedelem halálával megpecsűteltű az orszűg sorsát.

Hasonlű eseműnyek jűtsűdűttak le Magyarországon is. Az 1241. ẻprilis 11-én lezajlott muhi csata után ẻsely sem volt a mongol ẻlűrenyomulás megállítására, a hűdítűk szabadon mozoghattak az orszűg terűletűn. A csata ẻs a mongol invázűi eseműnyűit, kűvetkezműnyűit sokan ẻs sok aspektusbűl dolgozták fel, itt inkább a Batu 1242 tavaszán bekűvetkezett visszavonulása ۆtűni eseműnyekkel foglalkozunk.

A MONGOL KIVONULÁS ỄS AZ ARANY HORDA ALAPÍTÁSA

A muhi gyűzelem után a mongolok gyakorlatilag akadálytalanul dűttak fel a Magyar Királysűg jelentűs részűt. A kűzponti haderű veresűge után nem volt, aki jelentűsebb ellenállás kifejtűsűre lett volna kűpes, részben ezűrt meglepű, hogy a mongol hadak 1242 tavaszán varatlanul kivonultak az orszűgbűl. A kivonulás jobban ẻrthetű, ha okát a mongol tűrtűnelemben kerűsűk. ۆgűdej kán 1241 vűgűn meghalt, ẻs Batu ezűrt fordult vissza, hogy ۆ is részt vegyen az ۆtűdlás kűrdűsűt ẻldűntű ẻlűkelűi gyűlűsűn, a kurultájon.

Dzsingisz hatalomra kerűlűsűt kűvetűen az ۆtűdok legitimacűiűját hűrom szorosn ۆsszefűggű feltűtel adta meg. A nagykáni pozicűira jelűtnek dzsingiszda leszűrmazottnak kellett lennie, a kánvűlasztű kurultájnak kellett hatalomra emelnie, ẻs ezt a kurultáj a kűzponti szállásterűletűn kellett tartani. Ha a hűrom feltűtel kűzűl valamelyik nem teljesűlt, az ۆj nagykán nem kaphatta meg a hatalomgyakorlűshoz szűksűges legitimacűiűt. Erre kűsűbb a mongol tűrtűnelemben tűbb pűldát is látunk. Batu is csak e feltűtelek betartásával tudta megvűlasztatni saját jelűltjűt, Műngkűt (1209–1259), de hasonlű eset jűtsűdűtt le a Mongol Birodalom egyik legnagyobb uralkodűja, a Jűan-dinasztia (1271–1368) alapítűja, Kubiláj (1260–1294) kán esetűben is. Hiába állt mindkettejűk műgűtt az akkori mongol vilűg legnagyobb katonai ẻreje, hatalmukat csak akkor voltak kűpesek konszolidálni, mikor a kűzponti szállásterűletűn emeltűk ۆket a káni trűnra.

A fentiek tekintetűben tehűt nem az az ẻrdekes, hogy Batu miűrt fordult vissza 1242 tavaszán a magyar terűletekrűl, hanem az, hogy vajon miűrt torpant meg a Volga alsű folyásánál. Ez ۆtűbbi kűrdűsűre biztos vűlaszt nem tudunk. Mivel Batu tával maradt, a halott nagykán felesűge Tűregene (?–1246) rűgenskűnt kormányozhatta a birodalmat, műg el nem ẻrte, hogy fiát, Gűjűkűt (1206–1249) 1246-ban nagykánnű vűlasszák a mongolok.

Batu a Volga alsű folyásánál telepűdűt le. Szaráj városát megalapítva ۆj hatalmi kűzpontot hozott lűtre, ẻs fennhatűsűga alatt egyesítűte a kűt nyugati hadjárat alatt elfoglalt kipscak ẻs orosz terűletek (Dzsocsi ulusz) kűt

A gazdagabb képanyaggal rendelkező augsburgi kiadás utolsó képe a Rogerius *Síralmas énekét* bevezető tatárjárás-ábrázolás. Metszője előkép-ként egyaránt felhasználta a brünni kiadás és a *Képes krónika Magyarok bejövetele* képeit. A foglyokat hajtó tatárok öltözete törökösebb, mint a *Képes krónikában*, a csúcsos főveg egyre laposabb, turbánszerű kiképzést kap. A törökök folyamatos fenyegető európai jelenlétük miatt fokozatosan átvették a pogány, keleti zsáneralak szerepét, így ábrázolásaik visszavetültek a korszak historizáló történeti képeire is. (G. M.)

részét, az Urál (Jajik) folyótól nyugatra eső Batu uluszt és a keleti Orda uluszt. Orda, Dzsocsi elsőszülött fia önként lemondott hatalmáról Batu javára, így a nagy nyugati hadjárat vezetője lett az újonnan alapított mongol állam, az Arany Horda kánja.

AZ ARANY HORDA

Az új káni központ alapításával létrejött az Arany Horda, mely a Mongol Birodalom legtovább fennálló utódállama lett, noha megalapítása a Nagy Mongol Birodalom felbomlása irányába tett első lépés is volt. Az új hatalmi központ történetét két korszakra bonthatjuk. Az első az 1223-tól, de még inkább az alapítást közvetlenül megelőző nagy nyugati hadjárattól (1236) 1359-ig, a dzsingiszida ág kihalásáig tartott. A második 1360-ban kezdődött és 1502-ben, az Arany Horda, illetve 1556-ban az Asztraháni Kánság bukásával ért véget.

Batu az alapítástól kezdődően gyakorlatilag önállóan kormányozta területét. Korábbi ellenlábasa, Gjúk halála után nem habozott beavatkozni a kánválasztás kérdésébe, és Toluj (1191–1232) fiát, Möngkét emeltette a káni trónra. Batu 1255-ben halt meg, az általa pozícióba segített mongol nagykán pedig fiát, Szártakot jelölte ki utódjául. Szártak nesztoriánus keresztény volt, így egy rövid történeti pillanatilag annak esélye is felmerült, hogy az Arany Horda keresztény kán irányítása alá kerüljön. A kijelölt uralkodó azonban nem tudta elfoglalni hivatalát, meghalt, és ez történt utódával, Batu legkisebb fiával, Ulagcsival is, így Batu testvére, Berke foglalta el a káni trónt (1257–1266).

Ő volt az első az Arany Horda kánjainak sorában, aki iszlám hitre tért. Uralkodása alatt folytatódott a konszolidáció, de az ő idejében robbantak ki a fegyveres összecsapások a mongolok által alapított új állam, a Hülegida Ulusz és az Arany Horda között is. E háborúság Berke szinte egész uralmát végigkísérte és újabb lökést adott a Mongol Birodalom felaprózódásának.

1260-tól fokozatosan eltávolodott a birodalmi központtól, az 1270-es években a birodalmi kurultájok véglegesen megszűntek. A horda kánjai saját pénzt is verettek, amit a teljes gazdasági és politikai önállóság jelképének tekinthetünk. Így a Nagy Mongol Birodalom már Kína teljes, 1279-ben lezáruló meghódítása előtt gyakorlatilag kisebb egységekre szakadt.

Az Arany Horda valódi fénykorát Tokta (1291–1312) uralkodása vezette be. Az ő, illetve utódai, Özbek kán (1312–1342) és Dzsánibek (1342–1357) uralkodása alatt megindult a muszlim típusú igazgatás kiépülése. Az Arany Horda két szárnya ekkor került véglegesen egységes irányítás alá. Az ország betagozódott a muszlim világba, a kiépült közigazgatás és a rendszeres jövedelmek virágzó államot teremtettek. Az aranykornak azonban a 14. század közepén kitört pestisjárvány, a Dzsánibek halála utáni hatalmi versengés és a külpolitikai egyensúly felbomlása vetett véget. 1359-ben kihalt a Batu-ág, és az állam csaknem két évtizedre anarchiába süllyedt.

A zavaros éveknek a keleti ország-részben a Timur (1336–1405) segítségével felemelkedő Toktamis (1380–1406) hatalmának kiépülése vetett véget.

Toktamis kisebb megszakításokkal képes volt egyesíteni az Arany Horda két szárnyát, de hatalmát nem sikerült teljes mértékben stabilizálnia, összetűzésbe került korábbi patrónusával. Haláluk, illetve a folyamatos háborúskodás végül a jobb- és balszárny szétválásához vezetett, ami hozzájárult az Arany Horda hanyatlásának utolsó felvonásához.

A horda jobbszárnya (Fehér Horda) fokozatosan elvesztette az orosz fejedelemségek feletti fennhatóságát, amely a 15. század közepére névlegessé vált. Az 1480-as években az orosz támadások következtében Szaraj elpusztult, Asztrahán lett a terület központja, majd 1502-ben önálló politikai egységgé vált. A Horda utódállamait, a Kazáni és Asztraháni Kánságot az orosz támadások döntötték romba 1552-ben, illetve 1556-ban.

A balszárnyon (Kék Horda) 1465-ben jött létre a Kazah Kánság, majd Szaraj pusztulása után a Sibanida Ibak kán (1481–1495) új birodalmi központot hozott létre, mely Szibériai Kánság néven került be a történelemkönyvekbe, uralmának az orosz kozákok támadása vetett véget 1581–82-ben.

Az Arany Horda sem tudta tehát elkerülni, hogy kisebb egységekre szabadalódjon, s a 16. század közepére a felaprózódott birodalom utódállamainak legtöbbje megszűnt. A 18. századra az Arany Horda maradékeként már csak két jelentősebb állam, a jobbszárnyon a Krími Kánság, a balszárnyon pedig a Kazah Kánság maradt. A Krímet az oroszok 1783-ban anektálták, a kazah területek pedig a 19. század második felében kerültek véglegesen az Orosz Birodalom fennhatósága alá. ♦